

שני כהנים גדולים

הרב ישעיהו ח. הדרי

הקדמה

בחודש אלול חל יום פטירתם של שני כהנים גדולים ששימשו בהיכל המחשבה הישראלית: בט' באלול תר"ס נפטר ר' צדוק הכהן מלובלין, ובג' בו בשנת תרצ"ה – הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק. הדברים להלן הם נסיון קל לשרטוט היחס הרוחני בין "הני תרי צנתרי דדהבא".

מבוא

קיימא לן: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, ובעולת ראייה¹ מעיר הרב, שכלאורה היפוכם של דברים, שהרי שלום בא לעולם -

על ידי צביון אחד בדעות ותכונות, ואם כן כשרואים תלמידי חכמים חוקרים בחכמה ודעת תורה, ועל ידי המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבוהם הם גורמים למחלוקת והיפך השלום.

ולא היא -

השלום האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דוקא על ידי... שיתראו כל הצדדים וכל השיטות, ויתבררו איך כולם יש להם מקום, כל אחד לפי ערכו, מקומו וענינו.

נמצא, שתלמידי חכמים -

¹ ח"א עמ' של.

במה שהם מרחיבים ומבארים ומילדים דברי חכמה חדשים, בפנים מפנים שונים, שיש בהם ריבוי וחילוק ענינים, בזה הם מרבים שלום. דבריו אלו של הרב, שנאמרו על היחס בין תלמידי חכמים, נכונים אף בקשר לעולמו של רב-רבנו, הראי"ה קוק.

"שלום הדעת" ו"השלום הפנימי" – הם יסוד משנתו האחדותית של הרב, וקשה מאוד להתחקות על הרבדים השונים בהשקפת עולמו. מאז ימי שחרותו עסק בכל מקצועות היהדות ומילא את עריבתו ממיניה השונים, ואת כולם הוא לש בכוחו – וכח רב לו, "ורב תבואות בכח שור" – ומעסה אותם לגוש אחד בעל גונים שונים, שכולם עשו שלום ביניהם.

אמת, לשלום קדמה מלחמה. אותה "מלחמת הדעות" של הניגודים, המבליטה את הערך העצמי של כל זרם; אולם –

למסתכל פנימי מתראים הם בתואר ריחוקים מקומיים של שתילים, שהם משמשים לטובת רעננותם ושביעת יניקתם, כדי שכל אחד ואחד יתפתח במילואו, ותהיה הסגולה המיוחדת של כל אחד מחוטבה בכל פרטיה, מה שהקירוב היה מטשטש ומקלקל הכל. והאחדות המתואמה באה רק מתוך זה הריחוק, שרי בפירודא וסיים בחיבורא².

אין אנו עדים למלחמה זו, ולא ניתן לנו לחזות במאבק איתנים רוחני זה. רק אי-פה אי-שם נגולה היריעה ואנו מציצים מבין החרכים בהתגוששות מכאבת זו. בשיר כמה גדולה היא מלחמת³ ניתן ביטוי לכאב היצירה המחודשת – המאחדת את הגלוי והנסתר, ההלכה והאגדה, התורה והנבואה. והנני מלא מכאובים, ומצפה אני לישועה ואורה. ואילו באגרתו לרידב"ז⁴ בדבר דרכו הציבורית (שאף היא פועל יוצא לעולם העשייה מהשקפתו האחדותית בעולמות העיון), כתב בדם-לבו:

הדרך שאני הולך עליה בעבודת ה' ית"ש, ידע אדוני שהרבה עמלתי עליה, בדמי, בבשרי, במוח עצמותי, ובכל כוחותי, עד שהאיר השי"ת ברחמיו את עיני לעמוד עליה.

הרב עצמו היה מאותם האנשים שהוא כתב עליהם –

שהגם תמיד עמוסים במשא גדול, של דעת מכאבת, ומ"מ הם מביאים הרבה טובה לעולם שסוף כל סוף מהוים הם בפרי רוחם עולם חדש, שהשמים והארץ נושקים זה לזה⁵.

² אורות הקודש א, עמ' טז.

³ זכרון אלול תש"ח.

⁴ אגרות הראי"ה ב, עמ' קצו.

⁵ וע"ע אורות הקודש ג, עמ' שמה: "צדיקים מוכפלים".

לאמר, משנתו, מקשה אחת יצאה לעולם, וכמעט מן הנמנעות לגלות את תת-זרמיה, תורתו – הרבתה שלום בעולם, שלום דעות ואחדות⁶.
נקודה זו היא פרט אחד – אם גם חשוב – בהשקפת עולמו האחדותית הכוללת בתוכה את כל תופעות היצירה – ואין כאן מקומה⁷.
רק לאחר "מסירת מודעה" זו, על הקשיים שבחשיפת ה"השפעות" של השיטות השונות שבמחשבת היהדות, על משנתו, אפשר להם, לדברים שלהלן, להיאמר.

א

קרבנו של הרב לחסידות, יש לדון בה בשני אנפין: בהנהגה המעשית ובמחשבה העיונית. מן המפורסמות, שנהג בצורה קרובה לרבי חסידי, בלבושו, בעריכת "שולחן" בשבת בשעת "שלוש סעודות", והיו בין מעריציו בעלי מדריגה שאף הגישו לו "פתקאות" (=קוויטלאך)⁸. ידוע אף על התאגדות של חסידים בפולין, שהתפללו ב"שטיבלאך" שנקראו על שמו "בית אברהם"⁹, ונהגו במסיבת "שלוש סעודות" כמנהגו בבית המדרש בירושלים, בסדרי זמירות וכדומה¹⁰.

ודאי ראה בכל ההנהגה הזאת, ערכים חיוביים למסתופפים בצילו, ואחת מדרכי ההשפעה להפצת תורתו. לכאן יש לסווג אף את ההדגשה המעשית של ערכים בולטים בחסידות, שמחה, ריקודים, זמירות וכו'. ואכן, אברכים וצורבים, שהיו אמונים עלי דרך החסידות בארצות מזרח אירופה, מצאו את דרכם אליו, בעלותם לארץ.

במה שנוגע לעולם המחשבה של החסידות, אין הדברים פשוטים כל כך¹¹. יריעת הקשרים וחוליות החיבור בין עולם הקבלה לבין מחשבת החסידות היא רחבה ועמוקה. דומה, שעדיין לא נתחווה כל צרכה¹², ואף הרב עצמו דן על כך בכמה מקומות (עיין להלן).

⁶ עיין ד"ר א' עובדיה, **כתבים נבחרים**, ב' עמ' 118.

⁷ על האחדות באיש ובתורתו, עיין **הד החינוך**, י' סיון תשכ"א.

⁸ מפי הרב צבי יהודה קוק זצ"ל.

⁹ עיין הרב קלמן פרנקל, **שמועות ראיה**, ה' עמ' קה. שיחת הרב ב'ז' חנוכה שנת תרצ"ב, בעת התחלת כתיבת ספר תורה של מתפללי בית הכנסת "בית אברהם" בפכייניץ שבפולין.

¹⁰ ראה הרב ש"י זרין, **אישים ושיטות**, עמ' 234: "כלום חסר כאן למסיבה אדמו"רית אמיתית – אלא מאמר חב"די". וכן בהקדמת **שמועות ראיה תרצ"ט** עמ' 7. עצם הספר **שמועות ראיה** יסודו בדברי תורה שהשמיע הרב זצ"ל במסיבות "שלוש סעודות" במשך כמה שנים, והרב השומע העלם על הכתב. חבל שלא הסתייע בידו להדפיס יותר מאשר על ספר בראשית.

¹¹ דומה שכמה מחברים שגו במה שציינו במשיכת קולמוס את "השפעת החסידות על הרב", ולא דייקו לראות את מקורותיו הקבליים. לדוגמא, **בשדה חמ"ד תשכ"א** גל' כג-כד, עמ' 7: "הרעיון היסודי במשנת הרב היונק מתורת החסידות, כי נשמת האדם מתפללת תמיד".

¹² עיין א"מ ליפשיץ, "הרב", **אזכרה**, א, עמ' קעו. **אנציקלופדיה עברית** ערך "תורת החסידות".

כבר בגיל רך זרם שפע רענן מעולם הקבלה לתוך נפשו של ר' אברהם יצחק הצעיר. אבי זקנו, מצד אמו, ר' אברהם, היה מקובל גדול וספרי הקבלה שעסק בהם מלאים ציונים והערות בכתב ידו¹³. ולא רחוק הדבר שהם היו אף לנגד עיני הנכד – הראי"ה בימי שחרותו. מלבד התייחסותו המשפחתית לחסידי חב"ד, מסופר על שכנותו לר' יחזקאל ינובר מגרייבה, ממקושריו המובהקים של בעל ה"צמח צדק", שגילה חיבה יתירה לילד אברהם יצחק. סיפר הרב ר' נתן רענן, חתנו של הרב, שבגיל רך היה מוצא דרכו ל"שטיבל" החב"די שבגרייבה ומשתתף במסיבת "שלוש סעודות", מה שהרשים את נפשו, ואף סלל בה נתיבות למשנת חב"ד¹⁴.

שנות הכוח, בתקופת הרבנות של זוימל ובויסק היו שנות לימוד אינטנסיביות בנגלה ובנסתר. תוך כדי התמדה מופלאה קונה הרב שליטה מליאה בעולם הקבלה, ופגישותיו עם גדולי הדור במקצוע זה מסייעות לכך. עם הגאון ר' משה יצחק רבין, הדיין מפונביז', היתה לו קביעות לעסק פנימיות התורה ואור סתריה¹⁵. הרב ר' מרדכי רוזנבלט מאשמינה מתפעל ומתמה: **איך אפשר להשיג השגות כאלה בדור הזה, אם לא על ידי גילויים מיוחדים שמימיים**¹⁶. הגאון בעל "לשם שבו ואחלמה" הכיר את הרב עוד בהיותו בשווייל, טייל עמו בפרדס הקבלה, ולא זו מחבבו אף בעלותו ירושלימה¹⁷.

דומה, שהזרם הבלתי ידוע לרבים, על המקובלים מבין גאוני ליטא, שפיקה בסתר, מימיו של הגר"א דרך נפש החיים עד לחזון איש – נשפך במלוא עצמתו לנפשו של הרב. מבחינה זו רשאים אנו לדבר על הרב כגאון "מתנגד", שידיו רב לו בספרי הקבלה המופתיים, והוא ממשיך ליצור בשטח זה מכוחם ומכה-כוחם¹⁸.

¹³ הרב י"ל פישמן (מימון), **אזכרה**, א, עמ' יז.

¹⁴ ועיין **אזכרה** שם עמ' כ.

¹⁵ **לשלישה באלול**, תרצ"ח, עמ' ה.

¹⁶ שם, ועיין עוד **אזכרה** שם עמ' נח.

¹⁷ **באגרות הראי"ה** ב, עמ' קיד הוא כותב עליו: "הגדול שבמקובלי הדור". ובח"א עמ' רלו – אגרת תודה מלאת התפעלות על קבלת הספר **הקדמות ושערים** "טרם נכרך". ועיין עוד בהקדמתו של הרב ר' אריה לויין **לשם שבו ואחלמה** ובמחברתו על תולדות ה"לשם" עמ' כא, בהערכתו של הרב.

¹⁸ בכך מוסברת אולי הצעתו של ר' אליעזר גורדון מטלז לרב, שיבוא לשמש כר"מ ומשפיע רוחני בישיבת טלז (**לשלושה באלול**, תרצ"ח, עמ' יד). ובאגרות הראי"ה, א, בהקדמה: "אגרותיו של הגאון ר' אליעזר גורדון זצ"ל, שהיה האב"ד וראש ישיבת טלז, ודרש בקביעות בראשית ההדרכה וההשפעה בתורה ויראה בישיבה שם את מרן אאמ"ר הרב זצ"ל, שמתוך כך בא גם ושהה שם כמה ימים, כדי לברר את הדברים במקומם". מושגים כ"שיעור קומה", "חכמה, בינה, דעת", "מוחין פנימיים" וכו' מצויים לרוב בשיעורי **דעת** למהר"ל בלור, מכאן הקירבה הרוחנית לראי"ה.

עולם המחשבה החסידי במידה שהמשיך לשזור את המסכת הקבלית, היה לגיטימי בתת-זרם, מפרש-יוצר בעולם הקבלה¹⁹. דומה, שזה היה אף יחס הרב אליו, ודאי ראה עצמו בשורה אחת עם גדולי החסידות. כשהם עומדים על שפת מעין הקבלה ושואבים בכלי ראשון איש לפי כליו וכוח קיבולו. לאחר שהרב גיבש לעצמו מעמד ברור-ראשוני בעולם הנסתר, נתווספו לו נדבכים מיסודות החסידות, שברוב המקרים כינה אותה: **החסידות החדשה**. אף דיוק זה בא ללמדנו על גישתו הראשונית, החסידות כדרך בעבודת ה' היא מיסודות היהדות, ושלוחותיה מתפשטות אף בתקופה האחרונה במקביל לתנועת החסידות. להדגשת ענין זה הקפיד הרב, בדרך כלל, לכתוב "החסידות החדשה" (באותם הימים היתה ה"חסידות" בת מאה וחמישים שנה, לכל היותר). מחשבת החסידות נתווספה על משנתו המקורית כ"תנא דמסייע", כמפרה את מחשבתו או כמנגידה – המצחצחת ומלטשת את עמדתו שלו.

אפשר, שתכונת ה"שלום" והמיוזג עם מחשבת החסידות יסודה בערפלי הילדות. "אבי זקנו של הרב היה מחסידי הבעש"ט הראשונים"²⁰. ואולם שאר משפחת בית אביו היו "מתנגדים" חריפים. הרב ק' פרנקל מספר: "לכותב הטורים סיפר פעם, כי בהיותו ילד התווכחו עליו הוריו אם יהיה רב פרושי-מתנגדי, או רבן של חסידים"²¹, ואכן שניהם נתקיימו בו.

שלום בין הקצוות בא על ידו בפעולתו הספרותית, כבר בימי עלומו. עוד בהיותו סמוך על שולחן חותנו, האדר"ת, לפני רבנותו הראשונה בזוימל, הוציא לאור את הקובץ **עטור סופרים** בשנת תרמ"ח. בקובץ משתתפים גדולי תורה, הן ממחנה ה"מתנגדים" והן בעולם החסידות. וכבר עמדו על כך שזוהי הפעם הראשונה ש"נקבצו ובאו גאוני ליטא עם גדולי אדמו"רי החסידות בדרך שלום ואהבת אחים"²². הנצי"ב מוולוז'ין ור' שלמה כהן מוילנה – מחד, ו"אחד קדוש, גאון וחסיד" (הוא הרב ר' זאב טברסקי לבית צ'רנוביל) – מאידך.

פעולות אלה הוציאו לו מוניטין בעולם הרבני, ובעלי העין הבוחנת הבחינו בו, ברב מבויסק "רב לא רגיל, שאינו הולך בדרך הכבושה לרבים, כי אם מחפש אותה בכל ארכה, רחבה ועומקה של היהדות: צולל הוא בים התלמודים, המדרשים, הפילוסופיה, הקבלה, החסידות... ומעלה אבנים יקרות לכבוש דרכו"²³.

¹⁹ עיין **אגרות הראי"ה**, ב, עמ' סט: "ומפורסם הדבר שהיו לו (להבעש"ט) עשירות תלמידים שלמדו אצלו, ובדואי לא היה מעכב מללמדם דרכי הקבלה לפי שיטתו... ואם התירו בעלי החסידות לעסוק בהסברים ברזי עולם הללו".

²⁰ הרב י"ל פישמן (מימון), **אזכרה**, עמ' יא.

²¹ הקדמה ל**שמועות ראייה**, עמ' 6.

²² הרב י"ל פישמן (מימון), שם עמ' מז. **סיני** כרך מז, עמ' שמג.

²³ הרב י' ניסנבוים, **עלי חלדי**, עמ' קפו. ועיין **לשלושה באלול**, תרצ"ח, עמ' י: "בבויסק היה מתפלל בבית הכנסת של חסידי חב"ד ודורש לפניהם דרוש בדרך חב"ד".

דרכו זו עמדה לו אף בעלותו ליפו, בשנת תרס"ד, באיחוד כל העדות ובביטול השחיטה הנפרדת של החסידים, כשגם רבם של החסידים ביפור, ר' שניאור סלונים, קיבל עליו את מרות ה"מרא דאתרא" החדש²⁴.

רובם של הקטעים מבין כתביו שנתפרסמו, ויש בהם בכדי להעמידנו על יחסו למחשבת החסידות, בתקופת יפו נכתבו, בשנים תרס"ד-תרע"ג. כנראה, שאז אף רכש לעצמו שליטה מלאה בספרות החסידות שבכתב, ובתורתה שבע"פ, והיה משתמש בהם בהזדמנויות נאותות. הרב מימון מספר²⁵ על שיחה מפיו של הרב שהיתה מבוססת על מימרה חסידית. באגרות ראי"ה²⁶ ציטט את דברי הבעש"ט מספר **כתר שם טוב** על עבודת ה' בכל הדרכים. וכן מתגלה מתוך ההערות, שהוסיף הרב ר' צבי יהודה קוק זצ"ל בשולי דברי אביו. בעולת ראייה הביא את עטרת ראש להרד"ב מלאדי²⁷, ואת ליקוטי אמרים להרד"ב ממזריץ²⁸, מאור עינים להר"מ מצ'רנוביל²⁹, ואת חידושי הרי"ם ושפת אמת³⁰, וציין לרסיסי לילה לר' צדוק הכהן³¹.

הרב משה צבי נריה זצ"ל מספר בשם ר' שמעון גליצנשטיין, שהיה מזכירו הפרטי של הרב בלונדון:

פעם בפרוס הפסח (תרע"ז-תרע"ח) נכנסתי לחדרו, ומצאתיו פוסע וחוזר לאורך החדר כשכולו נרגש. על השולחן היה מונח ספר פתוח "לקוטי תורה" לאדמו"ר הזקן בעל התניא. כשראה אותי, קרא לי והראה לי פסקה מסויימת במאמר "שחורה אני ונאווה": הנה, זהו רוח הקודש גלוי!³²

אף בתקופה מאוחרת יותר, רבנות ירושלים וארץ ישראל, מתגלית בקיאותו המופלאה בספרי המחשבה החסידיים. סיפר ר' אברהם צ'צ'יק:

כשעלו האדמו"רים מגור והרב מבנדין לירושלים ונכנסו לבקרו, היו שקועים בדברי תורה. והגיעה תמהונם לשיאו כשרבינו התחיל לומר בעל פה, משפטים ארוכים מהספר שפת אמת על התורה כצורתם, כאילו נאמרו מתוך הספר³³.

עוד מסופר³⁴:

²⁴ הרב י"ל פישמן (מימון), אזכרה שם, עמ' ק.

²⁵ סיני שם, עמ' שמו.

²⁶ א, עמ' קמב.

²⁷ ב, עמ' תנט.

²⁸ שם שם.

²⁹ שם עמ' תצג.

³⁰ שם עמ' תסח, תצו.

³¹ שם עמ' תצד.

³² הצרופה, ג' אלול תשכ"ג. ועיין האיש נגד הזרם, עמ' צט.

³³ הצרופה, ג' אלול תשט"ז.

³⁴ לשלושה באלול, תש"ז, עמ' יד.

בחנוכה שנת תרפ"א בא אליו הרב ר' יעקב משה חרל"פ (זצ"ל) במחשבה לשאול ביאור מהות הנקודה העיקרית שבמדרגתו הרוחנית של "החזוה", ר' יעקב יצחק מלובלין ז"ל. אחרי שנתפנה מטרדות אנשים וענינים שונים, לקח את הרימ"ח לטייל בגן החצר ודבר אתו ארוכות בענינים רוחניים, וסיים: "וזהו הנקודה העיקרית של מדרגת החזוה מלובלין ז"ל"³⁵.

כבר בחוברת **אדר היקר** (לתולדות האדר"ת, שיצאה לאור בשנת תרס"ו) יש שרטוטים למחשבה היסטוריוסופית (על נקודת הפגישה בין לבין ר' צדוק בשטח זה, עיין להלן), הטבועה בחותם האחדות של זרמי הרוח בישראל:

כאשר נביט על תכונת הדור ההוא (של סוף המאה הששית למספרנו, ה'ת"ר) נכיר את יד ה' הנוהגת בשלשלת התולדה. לפני בא הירידה הרוחנית שבדורנו התגברה התנועה הרוחנית במחנה ישראל. הקדושה, החסידות, אהבת תורה ויראת שמים, התרחבה ביחוד בין לומדי תורה, במדה גדולה ונפלאה כדי לצבור בר לשני הרעב אשר החלו לבוא אחריהם.

החסידות שבאה לרומם קדושת המדות, קדושת האמונה, ההכרה הכללית בקדושתן של ישראל ומעלתן, להגדיל את רגשי הקודש הנרדמים בלב בטבע, על ידי רוממות ערך התפילה, ולעומתה ההתנגדות הכללית שדאגה הרבה ליסוד המעשי, שלא יתמוטט, על ידי ההתגברות של הנטייה אל הרגש, ועל הפרטים שהם מעמידי הכללים, שלא יתשטשו, על ידי הנטייה אל הכללים, ועל כח הדמיון המתעורר גם על ידי התרגשות של הרגשות טובות, קדושות ואמיתיות שלא יעבור את גבולו, ויביא תוצאות רעות ומרות לכלל האומה לדורות הבאים.

שני הכוחות הללו התחרו זה בזה, לנטוע כל אחד את הטוב אשר יראה בחברו על פי אותו הצביון המיוחד לו, ושניהם יחד היו חמושים כנגד ההשכלה הברלינית... השתוף של הכוחות לשלילת השלילה המתפרצת לבוא אז על ידי התנועה הברלינית הזרה, הגדיל את היחש בין החסידות וההתנגדות, עד שאף טרם שנפסק זרם הגוד בפועל, כבר החלו הכוחות לפעול זה על זה באופן חיובי.

והחסידות התאמצה גם היא ביותר לדאוג הרבה בעד קיום התורה בפועל, לשמירת הפרטים ורוממות הערך של עיון ההלכה והרחבתה, הכל אמנם ברוח החסידות ובמטבע העיקרית שלה, להיות הרגש של הקדושה הפנימית, השלהבת העולה מאליה מכל אלה.

³⁵ ועיין עוד בכתר תורה לאז"ר על גישת החסידות מבשרי אחזה אלוך, ועל גישת הרב, וכן באיש נגד הזרם עמ' שד. אלא ששם לא דייק בהזכירו את ספרי ר' צדוק, כדלהלן. ועיין מאמרו של הרב י' עמיטל, **שלוחות תשכ"א**: "המורה לנבוכים", ובמאמרו של הרב אליהו שאר ישוב כהן, חזון, ערב ראש השנה תשי"א: "הרב מבחינת הסוד".

וההתנגדות התגברה גם כן להכניס ביותר את כל הכח של נטית הקדושה באהבתה של תורה... במדה גדולה כל כך עד שהיא בעצמה תתן מזון נפשי, גם אל הרגש הפנימי, ותשפיע על קדושת המדות ורוממות המוסר בכלליו, על כן נתרבו אז השקדנים הנפלאים... ותמשיך עמה את קדושת המעשים וקדושת המדות להפליא³⁶.

כיוצא בניתוח היסטוריוסופי זה, דברי **בערפלי טוהר**³⁷ על הדגש שהדגישה **החסידות האחרונה את תביעת הטהרה**, מה שלא היה מודגש ברבים מאז ימי עזרא; וזאת על רקע שיבת ציון אז, ובהתייחס לתחית האומה בארץ ישראל - עתה (בזיקה אל הגבורה העממית החסידית).

הפגישה עם הישוב החדש בארץ ישראל, העמיקה בלבו של הרב את ההרגשה שניצנה לבלבו בו זה מכבר: החובה לתת פומבי למחשבת ישראל המקורית, לרעננה ולחדשה. על משימה זו חזר פעמים אין ספור בשינויי גוונים ובפנים הרבה. מאמין היה ש**בעבודה שכלית מרובה בעומק הצד הפנימי שבתורה** תבוא רפואה למחלת הדור³⁸.

במסכת תפקידים אלה נועד מקום מרכזי לחשיפת הנקודה המאחדת את הזרמים שבמחשבה היהודית; גילוי המכנה המשותף שלהם. בכמה וכמה מקומות מנה הרב את כל התנועות הרוחניות, שמהם יש להרכיב את מחשבת ישראל החדשה, וברור שברשימות אלו הודגש אף מקומה של החסידות.

אותם קוי האורה הנמשכים והולכים בשטף הדורות... מן התחלת התגלות המחשבה העברית, בספרים שאחר כתבי הקודש, התלמודים והמדרשים... המצומדים אל המחשבה הנצחית במעמד ישר - למשל מן ספרי רב סעדיה גאון, הרמב"ם, "הכוזרי", "חובת הלבבות", "העקדה", "העיקרים" ודומיהם, וכה ילך הקו הלוח והקיף לאיטו, עד ספרי "ראשית חכמה", של"ה, מהר"ל מפראג וכל הדומים להם, ומהם עד ספרי הדורות המאוחרים, ספרי הגר"א ותלמידיו, הגר"ז מלאדי, וכל בעלי ההסברה שבחסידות וכל הדומים לאלה ולאלה, וכל המתילדים מהם, ספרי הרמ"ח לוצאטו, "יסוד ושורש העבודה" וכיוצא בו, וכל הספרים הממצעים בין תקופה לתקופה³⁹.

וכן באגרת משנת תרס"ז:

כל עיקר כונתי בחוברותי, ובכל מה שאני כותב, הוא רק לעורר לבב תלמידי חכמים, זקנים וצעירים, לעסוק בעיון בפנימיות התורה, בין במוסר בכל הדרכים הנמצאים עמנו מקדושי עליון, בין במחקר בכל הספרים הקדושים שהנחילונו

³⁶ אדר היקר, עמ' ט-יא.

³⁷ עמ' נז.

³⁸ עיין על כל זה הרב י' עמיטל, הליכות תש"כ: "מבוכתו הרוחנית של הדור במשנת הרב"

³⁹ אדר היקר, עמ' VI-V.

רבותינו הגאונים בעלי המחקר, בין בקבלה על פי כל הדרכים שהם מורשה לנו מאבותינו זי"ע, בין על דרך הראשונים, בין על דרך האחרונים, בין על דרך החסידות, בין על דרך רבינו הגר"א והרמ"ח לוצטאו⁴⁰.

ושש שנים לאחר מכן (תרע"ג):

הרינו קרואים לחפש אחרי דרכי תעמולה של קירוב הלבבות... ועל זה אנחנו צריכים שלא לאחר ולהשתמש בכח של ספרות מכנסת ומסבירה... מן ספר "האמונות והדעות", עד "ראשית חכמה", מן "נפש החיים" עד ל"תולדות יעקב יוסף", מן "יסוד ושורש העבודה" עד ה"מורה", מן ספר "קב הישר" עד "אגרות צפון", ישנם קוים רבים מפרידים ומחברים⁴¹.

והרב קורא להקפה שלמה של כל זרמי הרוח הללו⁴². ובמשנת הרב⁴³:

ראשית עבודתה של תורת א"י צריכה להיות מכוונת ביחוד להסיר את הבורות של החלק המדעי והפנימי שבתורה... שהוא כללות תוכן האגדה המוסר והמחקר, הקבלה והחסידות⁴⁴.

קריאתו להתעוררות רוחנית כללה אף את העולם החסידי. בשנת תרס"ח כתב:

אני רואה שעיקר מניעת ההצלחה, בכל מה שעושים לחזק את היהדות, ומעמדם של ישראל בכ, הוא מפני שנוצח האור האלוקי, נזנח לגמרי מן הלב והמח. הכל פונים עכשו רק לתקן את ה"פראסטא פרומקייט" (החרדות הפשוטה, ביטוי מצוי בסגנון חסידות חב"ד), כאילו יהיה אפשר להחיות את העולם בגוף בלא נשמה. הנני מוכרח לומר לכב' שאפילו החסידות, שכל יסוד הווייתה בעולם היה להאיר את האור האלוקי... שנתה את טעמה, והיא הולכת עכשיו רק בדרך החרדות הפשוטה, עד שאין בינה ובין המתנגדות מאומה... העיקר הוא, שצריך להאיר את האור הפנימי, בין בהרבות לימוד החסידות, בין בכל גזוי סתרי תורה⁴⁵.

בטבע הדברים שהרב לא כלל את משנתו, בתוך הקו המקיף את מעגל היצירה של מחשבת היהדות. גם מתוך הסיבה הפשוטה, שהוא עמד אז, בשנת תרס"ו, בראשית דרכו הספרותית; אולם כשלושים שנה אחרי זה כתב הלל צייטלין להרב ר' צבי יהודה קוק זצ"ל שהוא עסוק בכתיבת –

ספר תולדות המחשבה הישראלית, במהלך השתלשלות התגלותה, לכל התפרטות גוניה, מתוך מקורות אוצרות התורה הקדמונים. למן ר' יהודה הלוי והרמב"ם –

⁴⁰ אגרות הראי"ה, א, עמ' מא.

⁴¹ אגרות הראי"ה, ב, עמ' רלב.

⁴² שם ב, עמ' קעב.

⁴³ עמ' ג.

⁴⁴ ועיין עוד אגרות הראי"ה, ב, עמ' רלב.

⁴⁵ אגרות הראי"ה א, ע' קס-קסא.

בהמשכם מן הגאונים, והמשכיהם שלהם אחריהם דרך מהר"ל, הגר"א ותלמידיו והחסידות לגוני זרמיה - עד חותם אחריתה מרן אבא זצ"ל.

הבלטת חלקה של החסידות מודגשת בדברי הרב בכמה מקומות, בדבריו על נושאים עיוניים טהורים. באורות הקודש⁴⁶ הוא דן על ההבדל בין הקבלה המעשית לקבלה העיונית:

הקבלה המעשית רואה את הכל במציאות, יש בה הרבה שמחה, מצד הגודל, היופי, הטוב והתפארת. אמנם יש בה גם כן הרבה עצבות ונטיות סיגופיות מצד הרע, הזוהמא והטומאה, שהאדם מלופף בה, בעונותיו, ועונות אבותיו, עונות העולם וחטאי העולמות, בנטית רצונם המוגבל. הציור להתנשא ולבטל את כל הרע והחסרון לא יוכל לשנות את המציאות. על כן היא מלאה כובד ראש. הקבלה העיונית היא האידיאלית, שביותר נתבארה בחסידות החדשה של הדורות הסמוכים. היא מבארת הכל באופן ציורי. הטוב הוא המוחלט, העומד, והרע אינו כי אם דמיוני. אם כן יש בבירור הדעת והגברת הרוח, להפך הכל לטוב, ואין מקום לעצבונות, רק שמחה, ורוממות נשמה, צריך למלא את הכל.

כן רמז לשיטתה של חב"ד בדבריו על האחדות הכוללת:

ההשקפה המונטואיסטית הנוטה להסברה הפנטאיסטית, כשהוא מזדככת מסיגיה, המובלטת בחלקים רבים ממנה בהחלק התבוני של החסידות החדשה⁴⁷.

מקומו של הצדיק במחשבת החסידות הוא מאשיות משנתה, ואף בדברי הרב נתייחד לה מקום נכבד. לקט דברים על כך אסף הרב אפרתי בספרו הסנגוריה במשנת הרב קוק, בפרק על תפקיד צדיקי הדור. מסביב לנושא יש מאמרות רבים באורות הקודש⁴⁸, במיוחד בקשר לתפילת הצדיק וכח השפעתו. אלא שבערפלי טוהר⁴⁹ דן הרב, ושוב באספקלריה של התפתחות היסטורית, על גלגוליו של מושג ה"צדיק":

המחשבה ע"ד האחדות של המציאות בכלל, מביאה למחשבה של אחדות הנשמות באופן פשוט... אחדות הנשמות מביא לידי הכרה את הרעיון של מציאות עובדים רוחניים מתעלים בעילוי פנימי... וגורל הטוב של כל אנשי המעשה מגיע להם לפי אותה המידה שהם דבקים באנשי קודש הללו שאור ד' חי ופועל בבהירות גדולה ומלאה מאד בנשמתם. מעולם ידענו רז זה, גודל תפקידם של תלמידי חכמים בעולם, של צדיקים וערכם, ידענו מהכתוב ומדברי חז"ל במקומות רבים, אמנם נשפל הדבר החי הזה מסבות שונות, מפגמים שבאו באותם הראויים לבא

⁴⁶ א, עמ' צד.

⁴⁷ אורות הקודש, ב, עמ' שצט.

⁴⁸ חלק ג.

⁴⁹ עמ' לט.

לידי מדה זו, על ידי המתדמים להם, ומירידה כללית בעולם, מהתנוונות החיים על ידי הגלויות הרבות.

באה החסידות המאוחרת והשתדלה לתקן ענין זה, להחזיר את הערך החי של הצדיק ופעולתו הסגולית שהיא רעיון מסתי וחברתי ביחד, שעוד צריך הרבה לתשומת לב הצד החיובי והשלילי שבזה.

דיון כזה, על היחס בין מחשבת הרב למשנת החסידות, בעל כרחנו נגזר עליו להיות מקוטע. בכרך הרביעי של **אורות הקודש** בחמשת המאמרים: האהבה⁵⁰, הדבקות, הענוה, השלום, העלאת העולם, נדונים עניינים שנעשו יסודות בחסידות, אלא שעדיין לא זכינו לאורם והדברים עלומים בכת"י (אם כי יסודות מסויימים, שנעשו עיקרים בחסידות: "פעולת הרצון בתפילה", "נפילה ועליה", "ניצוצות שבאכילה", "תקון הברית", "צדיק עליון" וכו', ניתן להם מקום באורות הקודש, ג')

ב

הדברים לעיל נאמרו ביחס לחסידות בכללה, כתנועה וכשיטת מחשבה. ברם, ישנן אף נקודות פגישה, מאוד קונקרטיות, בין אישים מסויימים מעולם המחשבה החסידי לבין הרב. קירבתו לשיטת חב"ד כבר צויינה לעיל⁵¹, אם כי היתה לו הסתייגות במה שנוגע ליחס האישי של החסידים לרבם. דומה, שכאן עמדה לו ה"התנגדות" מורשת בית אביו וסכרה את ההתלהבות הבלתי מסוייגת. בקטע שהובא למעלה מערפלי טוהר כבר נרמז על רעיון הצדיק, שהוא צריך לתשומת לב גם מצדו השלילי; נתפרשו הדברים באורות⁵² על השמירה הנצרכת בדבקות הצדיקים (דומה, שזו סיבת אי הזכרתו של ר' נחמן בכתביו. וכבר תמה על כך א' שטיינמן⁵³ שהדגיש שפע רב נמשך ממשנתו של ר' נחמן לתוך עיוניו של הרב קוק.

הקירבה לבית פשיסחא-קוצק ובעל "שפת אמת", אף עליה העירו⁵⁴, והעמיק בזה להצביע על מקורם בתורת המהר"ל⁵⁵. מהר"ל - שלפי הגדרת הרב⁵⁶ היה אבי החסידות מחד, ואבי

⁵⁰ עיין במכתבו של הרב חרל"פ לרב מבנין: "להרבות אהבת ישראל... כאשר זאת היתה באמת אחת מעיקרי המגמות של רבותינו הק' אבות החסידות", **האיש נגד הזרם**, עמ' קפט.

⁵¹ ועיין עוד א"מ ליפשיץ, **אזכרה**, "הרב", עמ' קעא.

⁵² ג, עמ' קמז, קטע ג.

⁵³ הערות בסוף כתבי ר' נחמן מברסלב. ועיין **אגרות הראי"ה** ב, עמ' צא: "בספרות החסידית הרבה לדבר על דבר ארץ ישראל מוהר"נ ברסלב".

⁵⁴ א"מ ליפשיץ, **אזכרה**, שם, עמ' קעא-קעו.

⁵⁵ עיין בפירושי מהר"ל **לאגדות הש"ס**, מהדורת ירושלים, כרך א', עמ' 27-31.

⁵⁶ א' עובדיה, **אזכרה**, ד, עמ' רנה.

שיטת הגר"א מאידך, **מקובל בעל סגנון פילוסופי**⁵⁷ - היה רבו בעולם האמת⁵⁸, ומבחינה זו שאבו הרב ובית פשיסחא ממעין משותף.

יחודם של ישראל ומעלתם הרוחנית-העצמאית, גם כשהם סרים מזרז התורה, מצאה ביטוי חד וברור במשנתו של מהר"ל ודרך פשיסחא בדברי בעל "שפת אמת". כאן אחת מנקודות הפגישה של מחשבת הרב עם משנתו של ר' צדוק הכהן מלובלין: ערכו של כלל ישראל⁵⁹.

בכמה מקומות נכתב ונרמז על הקשרים בין דברי הרב לדברי ר' צדוק, אולם אין זה נכון לדבר על השפעת ר' צדוק על הרב קוק ולו רק מטעם פשוט: ספרי ר' צדוק נדפסו רק אחרי מותו, החל משנת תרס"א, ונפוצו בעיקר בשנת התרע"ן, ואז היו כבר רובי תורתו של הרב קוק (תקופת יפו) כתובים. ידוע רק על פעם אחת, שהרב פנה במכתב לר' צדוק בקשר להשתדלות עבור תושב בוויסק, שחשב עצמו לקרובו של ר' צדוק. כשהגיעו ספרי ר' צדוק לידי הרב (אחד מהם "פרי צדיק" לויקרא, עם הקדשה מהמו"ל, בנו חורגו של ר' צדוק) בתקופת ירושלים, התבטא:

אנחנו אמנם נפגשים, אבל הוא (ר' צדוק) מתבטא בצורה ראדיקלית, חריפה מדי⁶⁰.

הגדרה זו מפי הרב: **אנחנו נפגשים**, ראויה לתשומת לב.

פגישה זו מקורה בנקודת מוצא משותפת. שניהם גדלו בסביבה ליטאית "מתנגדת", ודמותם הרוחנית עוצבה בגיל צעיר על יסודות ההלכה והלימוד הליטאי, אלא שנפש שניהם מצאה לה מסילות למעין הנסתר; מלכתחילה, במתכונת הליטאית "סודית". לשניהם היתה נטייה משפחתית-נפשית לחסידים. על הרב כבר דובר לעיל, ואילו על אביו של ר' צדוק מסופר, שנאלץ לעבור לקורלנד, בגלל נטייתו לחסידות⁶¹, והותנו הראשון של ר' צדוק, ר' שמואל הירש מוולדאבך, היה חסידו של ר' אהרן מצ'רנוביל. על דרכו של הרב בשטח זה, כבר עמדנו לעיל. והנה ספרו של ר' צדוק **קומץ המנחה**, שהוא האחרון לכתביו שנדפסו (בקיץ תרצ"ט, כשלושה חדשים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה) נכתב בשנת תר"ג, כשר' צדוק היה כבן עשרים, זמן רב מלפני שנתפס לחסידות.

⁵⁷ עיין **אגרות הראיה**, ב, עמ' צא: "שגם הוא (המהר"ל) על המקובלים יחשב, אף על פי שסגנונו שונה מרוב בני גילו".

⁵⁸ כפי שציין א"מ ליפשיץ.

⁵⁹ ד"ר עובדיה **במבחר כתבים**, ב, עמ' 118 דן על חלקם של קוצק ואיז'ביצה במשנה זו. וראה **במולד גל** טבת תשכ"ד, "עיונים בתורת ר' מרדכי יוסף מאיז'ביצה", שם הודגש המעמד המיוחד לכלל ישראל. וראה עוד **ספר היובל לי' בער**, תשכ"א: "הדטרמיניזם של הרבי מאיז'ביצא".

⁶⁰ מפי הרב ר' צבי יהודה קוק זצ"ל.

⁶¹ הרב א"י ברומברג, ר' **צדוק הכהן**, עמ' ט.

בספר זה מביא ר' צדוק מאמרים מספר יצירה, הזוהר, האר"י, חכמי האמת ו"הרב ז"ל⁶²" (בעל התניא?). ואף את צדקת הצדיק כתב בתר"ז, שנה לאחר שנתוודע לרבי מאיז'ביצא. על כל פנים ברור, שר' צדוק שלט שליטה גדולה בתורת הסוד עוד בטרם הכיר את החסידות "מבפנים". מבחינה זו הוא נמנה עם גאוני ליטא, שהקדישו מזמנם אף ללימוד הח"ן (בספרו **אוצר המלך** שכתב בהיותו בן שש עשרה, והוא מזכיר את ספר **נפש החיים**)

לכירור מיוחד ראויה השאלה: מה תרמה החסידות למשנת מחשבתו, נוסף על שפע הידיעות שרכש בכל מקצועות היהדות, בתקופה שלפני שנת תר"ז, שעה שהכיר את ה"זקן" מאיז'ביצא.

מכל מקום מוצאים אנו קו שוויון יסודי בין אשיות עולמו של הרב קוק לזה של ר' צדוק. שניהם גדולים בעולם ההלכה (בדרך הלימוד הליטאית); שניהם שואבים ממעינות בראשית של הקבלה; שניהם נפגשים עם הפרשנות החסידית לחכמת הנסתר, כשעולמם הרוחני כבר מגובש, ובתוך מסכת משנתם משתבצות אבני ח"ן החסידות.

חזר אמנם, ר' צדוק ששימש אדמו"רים ונהג עדה בכל גיבוני החסידות, הדגש החסידות במשנתו חזק יותר, אולם נקודת הפגישה שעליה דיבר הרב, נעוצה ודאי ברקע הרוחני השותף לשניהם

להלן מספר דוגמאות מתחומים שונים לתורת הכהנים ה"משותפת". על האגדה שבהלכה, על הגישה ההיסטוריוסופית, תורה שבעל פה, על הדמיון, ועוד.

שילוב הלכה ואגדה הוא מיסודות משנתו של הרב⁶³, ולהסברת הצד העיוני שבשילוב זה פעמים הרבה. אצל ר' צדוק לא מצאנו, אמנם דברים רבים על הנושא, אולם רבות לאין ספור הדוגמאות ממש. בסימנים רבים **בצדקת הצדיק**, **דובר צדק**, **רסיסי לילה** ועוד הוא מביא ראיות ליסודות מחשבתיים, קבליים ואגדתיים, מגמרות מפורשות. יתר על כן, מימרות רבות שנאמרו בתורת הנגלה, מקבלות משמעות חדשה, רובד נוסף, לפי הסבריו של ר' צדוק⁶⁴.

הרב הירבה לדבר ולכתוב על חובת האיגוד של תכני ההלכה והאגדה⁶⁵, ולא זו בלבד, אלא שבין הסיבות לחוצפא שב"עקבתא דמשיחא" מנה אף את חוסר ההרמוניה הגלויה בין שתיים אלה⁶⁶. אפשר שהפניה לתורת ר' צדוק בדורנו נובעת מהצורך הרוחני לאיחוד זה, מה שמתגלה בארץ ישראל באופן מיוחד.

⁶² קומץ המנחה, עמ' 34.

⁶³ עיין מסתו של הרב ש"י זיין, "הלכה ואגדה בתורת הרב", בתוך **אישים ושיטות**, עמ' 231.

⁶⁴ ועיין **ישראל קדושים**, עמ' סא בדין מושך בערלתו.

⁶⁵ **אורות הקודש**, א, עמ' כז.

⁶⁶ **אורות התשובה**, פ"ד, י.

מקום מיוחד נתבצר לה, להיסטוריוסופיה של האנושות בכלל ושל עם ישראל בפרט, במשנתו של הרב קוק.

ההיסטוריה מתפרשת מתוך שלשלת רעיונות ואידיאות מקיפות וכוללות. זה הביאו לחדור ולהעמיק בפרקי תקופות של תולדות ישראל. ובאמת אין שום שיטה יכולה לפרש את מהלך ההיסטוריה כפרש המיסטורין⁶⁷.

הרב עצמו נתן ביטוי לכך באורות הקודש⁶⁸:

מושיטים לנו, למשל, הרצאות היסטוריות על פי מעשים ועובדות חיצוניות, וקורעים הם בחזקת יד את המקצוע, שהם מסוגלים לו, מכל הארג הגדול של ההייה הגדולה בהדר גאונה.

דוגמא לניתוח היסטורי על פי אמת מידה של מהלכים פנימיים אפשר למצוא במאמר "למהלך האידיאות בישראל"⁶⁹.

יצירות הרוח בישראל בימי בית ראשון ובימי בית שני חלוקות זו מזו, חלוקה מהותית. חלוקה זו היא המונחת ביסוד מאמרו של הרב, והיא המשמשת נושא מרכזי לדבריו של ר' צדוק בריסטי לילה⁷⁰, וכן בדובר צדק⁷¹. ולא מקרה הוא, שהברייתא בפרקי היכלות⁷² האומרת: "אף על פי שלא שרתה שכינה בבית שני, מכל מקום עיקר התורה, זיוה והדרה לא היה אלא בבית שני", נזכרת בדברי שניהם בהדגשה מיוחדת⁷³.

היחס לדורות הקודמים, הוא נושא הקרוב קירבה פנימית לניתוחים ההיסטוריוסופיים.

בישראל גוברת השקפת הראשונות, אם הראשונים כמלאכים וכו', ולכאורה השקפת ההתקדמות סותרת לזה; הפילוסופים העמיקו למצוא יסוד למהלך ההתפתחות וההתעלות בדברי ימי עולם, השואפת להשתלמות ותקון... אבל בחכמה הפנימית העברית הכל אחד. ראשונות עליונה וגם התעלות לתקון עולם, אין זו סתירה⁷⁴. התעלות העולם, הדורית, התמידית, שיסודה בחכמה הפנימית, אינה מפורשת בה כל צרכה, אלא לרמח"ל⁷⁵.

אמנם באורות הקודש הרי התעלות העולם היא מיסודות ההשקפה ומכאן תורת ההתפתחות בחכמת הקודש⁷⁶.

⁶⁷ א"מ ליפשיץ, אזכרה, א, עמ' קעו.

⁶⁸ א, עמ' מט.

⁶⁹ אורות, עמ' קב-קיא.

⁷⁰ סימן נו.

⁷¹ עמ' 112. על ר' צדוק ההיסטוריון, ראה ראשית, עמ' 16-17.

⁷² פ' כז, הוצאת "בית המדרש" לילינק, ח"ג, עמ' 704.

⁷³ רסיסי לילה סימן נו. צדקת הצדיק סימן צג. אגרות הראי"ה א, אגרת שיא.

⁷⁴ ר' דוד כהן זצ"ל, סיני, כרך יט, עמ' לד.

⁷⁵ הנ"ל, שם כרך יא, עמ' רפט.

⁷⁶ הנ"ל, הקדמה לאורות הקודש א, מהד' שניה.

יסוד עיוני זה, נזכר מספר פעמים בכתבי ר' צדוק, ובהדגשה יתירה: שמעתי מרבינו הקדוש זצ"ל (מאיז'ביצא), שאמר פעם בשם הרבי ר' בונם זצלה"ה, שאמר שאף שהדורות, המוחות מתמעטין בכל פעם, אבל נקודת החיים שבלב מתרחב תמיד ונעשה מזוכך בכל פעם בגלות יותר... ואמר רבינו הק', שהיה לו זה לדבר חדש כששמעו בפשיסחא, ואחר כך מצא הדבר מפורש בכמה דוכתי, ולא פירש לן איזה מקומן, וכבר אמרנו שורש לזה⁷⁷.

וברסיסי לילה⁷⁸:

אף על פי שהדורות אחרונים קטנים, מכל מקום יש להם מעלה זו דננס על גבי ענק, כי כבר פתוחים לפנייהם כל שערים שפתחו קדמונים, והם מחדשים והולכים לפתוח שערים אחרים, אף על פי שהם קטנים מאוד, מכל מקום הם במעמקים יותר.

וכן בצדקת הצדיק⁷⁹:

בכל דור ודור הקדושה הולכת ומתגלית יותר, הגם שהדורות מתקטנים, כנודע, לפי שכבר נתגלו דברים שנגלו לקודמים, כנודע ממשל דננס על גבי ענק⁸⁰. עצם המחשבה ההיסטוריוסופית, הנסיון להסביר תהליכים בהיסטוריה על פי אמת מידה מחשבתית-פנימית, משותפת לשניהם, לר' צדוק ולהרב. "התפתחותו" של ראש חודש, בדברי ר' צדוק, דרך משל⁸¹, והסבר הרב על הדגשת הטרה בימי עזרא, דילדולה בימי הגלות ותחייתה בחסידות, ביחוד על הרקע הארץ ישראלי - שוים בעקרון המונח ביסוד ההסבר.

צדדים קרובים להסברים אלו יש בדברים על גילוייה השונים של התורה, תורה שבכתב ותורה שבעל פה - מהנושאים המרכזיים בתורת הני כהני. באורות התורה נתייחד לעניין הפרק הראשון, והרב חזר לכך במקומות הרבה בשאר כתביו; ואילו אצל ר' צדוק כמעט ואין נושא שהוא מטפל בו ולא יגיע ממנו ליסוד היסודות - אור התורה בישראל, המתחלק לכתוב ונתון, וליצירה המתמשכת מכה המתן שבעל פה.

בירור משנתו של ר' צדוק בנושא דידן, הוא ענין למחקר ארוך ומקיף, ואין כאן מקומו, ואולם הדגשת חשיבותו וייחודו של התלמוד הוא יסוד מוסד אצל ר' צדוק⁸², והוא דן עליו אף בקשר ליצירות הנבואה שקדמו לו:

⁷⁷ פרי צדיק, סוף פרשת ואתחנן.

⁷⁸ סימן יג.

⁷⁹ סימן רלח. ועיין עוד דובר צדק עמ' 186.

⁸⁰ עיין בהקדמת הרב בעל מגילת אסתר לספר המצוות לרמב"ם שהביא ביטוי זה בשם שבלי הלקט ור' ישעיה מטראני.

⁸¹ עיין מאמרי: "ראשי חדשים במשנת ר' צדוק הכהן", סיני, כרך גו, עמ' פד-צט.

⁸² דבר זה לא מנע ממנו את הדיון בדרך הנקראת "מדעית". עיין ישראל קדושים, עמ' ד על הנוסחאות הספרדיות והאשכנזיות שבתלמוד.

כענין שהיה בימי הנביאים, זה נסתלק... כל הלכות של חכמי התלמוד לא היה אלא מדברים המושגים בהתגלות לבם... דאין דברי חז"ל והלכות שלהם כמנהגות הקבועות באיזה ספר מוסר מצד השערת שכל, דאם כן מה היה ההבדל בין התלמוד המקודש לספרים אחרים מחכמי ישראל⁸³.

ובאורות הקודש נכתב⁸⁴:

הדברים אמורים ביחש לכל הדרכה שבאה מחקר לב, אפילו חקר לבב של גדולים חקרי לב. הדברים של אבות העולם, שבאו במסורת ומורשה באמת חותם השלמות האלוהית טבוע עליהם, ולעולם אין אנו צריכים כלל לזוז מהם. זאת היה הסיסמה, המבדלת בין עצמיותה של תורה שבעל פה, שהאומה יודעת לעשותה עיקר קבוע, ובין דברי חכמים וסופרים פרטיים שבכל הדורות והזמנים⁸⁵.

בכתיב ר' צדוק ערוכות מערכות גדולות על תולדות העולם המשתלשלות ומקבילות לתולדות גילויי התורה:

לעולם כפי הנהגת התורה בישראל, כן הנהגתו יתברך את כל העולמות, ואף האומות מתנהגים כן⁸⁶.

ובאורות הקודש בקצרה:

סוקרים בעין בהירה איך מהתפשטותה של תורה מסתעף כל העולם כולו וכל מעשיו ועלילותיו⁸⁷.

החלוקה העצמית בין דרגת התורה, הנביאים והכתובים - רוח הקודש והנבואה - מוזכרת באורות הקודש⁸⁸, כשהוא מזכיר את הגמרא במסכת מגילה⁸⁹: "אינהו עדיפי מיניה ואיהו עדיף מיניה" על ההבדל שבין דניאל לחגי זכריה ומלאכי. וכן הם הדברים בדובר צדק בהסבר אותה גמרא ובהשלמתה ו"מכל מקום מזליהו חזי". ענין "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" שהוא יחודא תתאה, הוסבר בריסטי לילה⁹⁰, ובראש דובר צדק, וכן בעולת ראייה⁹¹ ובמקומות נוספים בסידור. על חובת התשובה ביחס לתלמוד תורה כתב בריסטי לילה⁹²:

⁸³ ריסי לילה, סימן יג.

⁸⁴ ג, עמ' ריט.

⁸⁵ ועיין אגרות הראי"ה ב, עמ' רצה בהסבר מחלוקת הרמב"ם והגאונים בענייננו, ובמאמרו של א' עובדיה "הכהן השופט" בתוך: אזכרה א, עמ' רנז.

⁸⁶ ריסי לילה סימן נו. ועיין ראשית עמ' 28.

⁸⁷ ג, עמ' שמא.

⁸⁸ א, עמ' רע.

⁸⁹ ג, ב.

⁹⁰ עמ' 72.

⁹¹ ט, עמ' רמט.

יש להרהר בתשובה קודם הלמוד, דאז נקרא צדיק וזוכה לאור זרוע, שיהיה נזרע
מה שילמוד בקרב לכבו.

ובספר אורות התשובה⁹³:

לפי ערך הבהירות התשובה שלפני הלימוד, תגדל בהירות ההבנה של הלימוד.
הדיבור כבת קול וכהד של המחשבה, מעלת לשון הקודש ומעמדו של התרגום כאחורים
של לשון הקודש, נדונים בהקשר למערכה גדולה ועמוקה על קלא דהדרא, בדובר
צדק⁹⁴, ובהערות הרב לראש מילין⁹⁵, דברים דומים על המקור, הדבור והשפה הארמית
בתור העתקה ראשונה מיסודה של השפה העברית, ואחורים של הפנים המאירים.
אישיותם של נדב ואביהוא נדונו באורות הקודש⁹⁶, וכן חזרתם בפניחס זה אליהו, על כל
גילוייו, גילויי אליהו. וכן בדובר צדק⁹⁷, ובמחשבות חרוץ⁹⁸.
הרצון ב"חכמת הקודש" הוסבר במבואות לאורות הקודש⁹⁹, והוא מן היסודות הנכבדים
במשנת ר' צדוק¹⁰⁰.

"העצמיות והמלחמה הפנימית" הוא סדר ערוך באורות הקודש ג¹⁰¹. יסוד הדברים על
ה"אני" העצמי של האדם הם אבן פנה בדבריו של ר' צדוק בפרי צדיק¹⁰²: "שאו את
ראש בני ישראל" - שיש לכל אחד התנשאות. וכן במחשבות חרוץ¹⁰³, ובעולת
ראיה¹⁰⁴. הדמיון, הנעלב מבעלי ההגיון, עולה לשיא שבח מעלתו בהגיון הקודש¹⁰⁵.
ואכן סדר שלם על הדמיון העליון ערוך בדברי הרב¹⁰⁶, ובצדקת הצדיק¹⁰⁷ נקודות
פגישה רבות, שביורן וסידורן מצריך מחקר בפני עצמו. במרכז הדברים עומדים שני

⁹² סימן נג.

⁹³ פרק יד, סימן כז.

⁹⁴ עמ' עב ואילך.

⁹⁵ בסופו.

⁹⁶ ג, עמ' שס. ושם ח"ב עמ' רפו.

⁹⁷ עמ' מו ואילך.

⁹⁸ עמ' מח. ועיין בהערות הרב צבי יהודה קוק זצ"ל בעולת ראיה, ב, עמ' תצב.

⁹⁹ מהדורה שניה.

¹⁰⁰ עיין צדקת הצדיק סימנים רמח-רנא.

¹⁰¹ ועיין עוד שנה בשנה, תשכ"א, עמ' 145: "האדם בהשקפת מוסר הקודש".

¹⁰² פרשת שקלים.

¹⁰³ עמ' נב.

¹⁰⁴ א, עמ' שפח: הרואה אוכלוסי ישראל (כנראה כוונתו לרמב"ם בהקדמת היד החזקה): "כל אותם
הדברים שבגמרא, הסכימו עליהם כל ישראל".

¹⁰⁵ ר' דוד כהן זצ"ל, מבוא לאורות הקודש, עמ' 22.

¹⁰⁶ אורות הקודש, א, עמ' רכג-רמג.

¹⁰⁷ סימנים כג-כט, ובעוד סימנים.

מקורות משותפים: הרמב"ם במורה נבוכים על הדמיון והנבואה, ודברי הזוהר "וביד הנביאים אדמה" - דדמיון היא אספקלריא דלא נהרא¹⁰⁸.

על הקירבה הלשונית בין דברי הרב לבין מקורותיו רמז ר' דוד הכהן במבואו¹⁰⁹: הרב, הקרוב לרמח"ל, לפעמים גם בלשון. והנה באורות הקודש¹¹⁰ כתב על החיים הגנוזים וכו' הנותנים פרמא על פני כל המזיקים, שמקורו במדרש¹¹¹, ובדובר צדק¹¹²: וזה הפרמא הנתונה בפני המזיקין.

החלוקה השבטית לאפרים ויהודה בעבר, ובעתיד - משיח בן יוסף ובן דוד, מונחת ביסוד מאמרו של הרב המספד בירושלים¹¹³, והוא יסוד מאמרו של ר' צדוק במחשבות חרוץ¹¹⁴. ולא רק בעצם הנושא יש שיתוף, אלא אף בצורת הדיון והטיפול, רוחב היריעה, המגוללת מאורעות כ"שתי קורות" הבית, מקיר לקיר, "תיקון רחל ולא" אשר בנו שתיהן את בית ישראל.

אפשר להרבות בדוגמאות משטחים שונים בכל ענפי המחשבה, מתורתם של "כהני רברבן" אלה, אבל דומה, שלצורך הדגמת ההנחות שביסוד מאמר זה, דיין אלו שהבאנו. על יחודו של הרב קוק במשנת מחשבתו כבר עמד הלל צייטלין במאמרו "הקו היסודי בקבלה של הרב קוק"¹¹⁵. שם הבדיל בין פעלו של הבעש"ט בקבלת האר"י, לבין שיטתו של הרב קוק. החסידות הבעש"טית הורידה את העולמות העליונים, אל האדם, אל הפרט¹¹⁶; הרב קוק גילה בקבלה את נשמת הרבים; שורש נשמתו - נשמת כלל ישראל. בדברו על מקורות אורות הקודש כתב צייטלין:

לפי דעתי צריכים היו לציין את ספרי החסידות הבעש"טית, שעליהם נשען הראי"ה עוד יותר מעל ספרי הקבלה הראשונים וכתבי האר"י ז"ל. אילו היה סיפק בידו, הייתי יכול להוכיח דבר זה באותות ובמופתים. כלומר, בהשוואות מתוך כל אלה הספרים.

¹⁰⁸ ועיין עוד בדובר צדק עמ' צו.

¹⁰⁹ עמ' 32, וכן שם עמ' 36.

¹¹⁰ א, עמ' רכג-רמג.

¹¹¹ דברים רבה פ"ד.

¹¹² עמ' צו.

¹¹³ סיני, כרך מז, עמ' שכז-שלב.

¹¹⁴ סוף סימן טו.

¹¹⁵ הצופה, גל' ערב ראש השנה תרצ"ט. ההד, אלול תש"י.

¹¹⁶ וכך גם באמות, גל' ו (תשכ"ג), עמ' 32, 41.

תשובת הערה זו, בהערתו של ר' דוד כהן מפי הרב על ההבדל בינו לבין החסידות החדשה: **אני בונה האומה**¹¹⁷, או בדבריו של צייטלין עצמו: **מִרְן הַרְאִי"ה גִּילָה אֶת הַפְּסִיכּוֹלוֹגְיָה הַצְּבוּרִית-לְאוּמִית שֶׁל הַקְּבֵלָה**.
בנקודת תשתית זו, בתוקף מעלת קדושת ישראל¹¹⁸, נפגשו - פגישה שברוח - הני כהני שלוחי דרחמנא בדורותינו, ועשאוה לאבן פינה להיכלות מחשבתם.

¹¹⁷ מבוא לאורות הקודש, עמ' 21.

¹¹⁸ לשונו של ר' צדוק בהקדמת ספרו ישראל קדושים.

